

Σεπτεμβριανά του 1955

Περίληψη :

Η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στα μέσα της δεκαετίας του 1950 υπήρξε το πλαίσιο, στο οποίο έλαβαν χώρα οι επιθέσεις εναντίον των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης το Σεπτέμβριο του 1955. Η εθνικιστική έξαρση στην Τουρκία με αφορμή το Κυπριακό Ζήτημα είχε ήδη διαμορφώσει μια εκρηκτική κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη, η οποία οξύνθηκε ακόμη περισσότερο από τα νέα για την επίθεση στο προξενείο της Τουρκίας στη Θεσσαλονίκη. Σχεδόν όλοι οι ερευνητές συμφωνούν σήμερα πως οι μεγάλης έκτασης βιαιοπραγίες που ακολούθησαν ξεκίνησαν με πρωτοβουλία της κυβέρνησης και οργανώθηκαν σε συνεργασία με τη μυστική αστυνομία.

Χρονολόγηση

Σεπτέμβριος 1955

Γεωγραφικός Εντοπισμός

Κωνσταντινούπολη

1. Εισαγωγή

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βελτιώνονται αισθητά και μέσα στο ψυχροπολεμικό κλίμα τα δύο μέρη συνεργάζονται πολιτικά και στρατιωτικά. Σύμμαχοι μπροστά στον «από βορρά κίνδυνο» οι δύο χώρες εντάσσονται από το 1947 στο δόγμα Τρούμαν, συμπεριλαμβάνονται στο σχέδιο Μάρσαλ και εντάσσονται το 1949 στο Συμβούλιο της Ευρώπης και το 1952 στο NATO. Το γενικότερο αυτό κλίμα της ελληνοτουρκικής προσέγγισης επηρέασε θετικά και την αντιμετώπιση της [ρωμαίικης μειονότητας](#).¹

Από την άλλη, το νέο κοινωνικοπολιτικό κλίμα που διαμορφώνεται στην Τουρκία μετά το τέλος του πολέμου, αλλά και μετά την άνοδο στην εξουσία του Δημοκρατικού Κόμματος (ΔΚ), δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για τη μειονότητα. Το φιλελεύθερο κλίμα που επικρατεί οδηγεί σε μια νέα άνθηση της [μειονότητας](#),² η οποία θα έχει απτά αποτελέσματα στην εκπαιδευτική, κοινοτική και πολιτισμική οργάνωση της κοινότητας των Ρωμιών.³

2. Το Κυπριακό και η αρχή μιας ιστορίας ομηρίας

Ωστόσο, στα μέσα της δεκαετίας του '50 οι ευνοϊκές αυτές συνθήκες που επέτρεψαν μια σχετική ανάκαμψη της μειονότητας αλλάζουν. Η προσπάθεια της Ελλάδας να φέρει το ζήτημα της Κύπρου στον ΟΗΕ ωθεί την Τουρκία, που μέχρι τότε είχε επιδείξει ελάχιστο ενδιαφέρον για τη Κύπρο, να εμπλακεί στο ζήτημα. Σημαντικό παράγοντα σε αυτή την αιφνίδια στροφή της τουρκικής πολιτικής αποτελεί η ενθάρρυνση της Βρετανίας, η οποία θεωρεί ότι μια πιθανή εμπλοκή της Τουρκίας στο Κυπριακό θα την ευνοούσε. Η Βρετανία προσπαθεί να αναγάγει την ελληνοβρετανική διένεξη σε τριμερές ζήτημα και προκαλεί την εμπλοκή της Τουρκίας.⁴

Με την έναρξη της κυπριακής κρίσης η Άγκυρα φέρνει στο προσκήνιο το μειονοτικό ζήτημα. Ουσιαστικά η Τουρκία, προσπαθώντας να αξιοποιήσει την ευαισθησία της ελληνικής κοινής γνώμης στα θέματα που αφορούν τη ρωμαίικη κοινότητα στην [Πόλη](#), χρησιμοποιεί την κοινότητα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως ένα «διαπραγματευτικό ατού» ή καλύτερα ως μέσο πίεσης κατά της Ελλάδας. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Άγκυρας, η πίεση στη μειονότητα και το [Πατριαρχείο](#) θα καθιστούσε την ελληνική κυβέρνηση πιο ευάλωτη και υποχωρητική. Έτσι εγκαινιάζεται μια περίοδος, που θα διαρκέσει και στις επόμενες δεκαετίες, κατά την οποία η μειονότητα θα παραμείνει όμηρος της διαμάχης για την Κύπρο.

Ταυτόχρονα, η οικονομική άνθηση που παρατηρείται στην Τουρκία μεταξύ 1950-1953 υποχωρεί από το 1954 και μετά. Ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης πέφτει από το 13% στο 4% και το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο το 1955 φτάνει στο σημείο να είναι οκτώ φορές μεγαλύτερο από εκείνο του 1950. Έτσι, παρά τη συντριπτική νίκη του ΔΚ στις εκλογές του 1954, στα αμέσως επόμενα χρόνια το κόμμα αρχίζει να χάνει τους υποστηρικτές του λόγω της επιδείνωσης του βιοτικού επιπέδου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η κυβέρνηση να υιοθετήσει μια όλο και περισσότερη αυταρχική πολιτική, η οποία δημιουργεί

Σεπτεμβριανά του 1955

αντιδράσεις τόσο εκτός, όσο και εντός του ΔΚ.⁵ Η κυβέρνηση Μεντερές, εγκλωβισμένη σε οικονομική και πολιτική κρίση, προσπαθεί να στρέψει την προσοχή της τουρκικής κοινής γνώμης στα «εθνικά θέματα», δηλαδή στο Κυπριακό.

Στις 30 Ιουνίου 1955 η κυβέρνηση του Άντονι Ίντεν προσκαλεί την Ελλάδα και την Τουρκία να συμμετάσχουν σε μια συνδιάσκεψη για τα «θέματα ασφαλείας στην ανατολική Μεσόγειο». Η τουρκική κυβέρνηση πρέπει να πείσει τη διεθνή κοινή γνώμη ότι η καθυστερημένη συμμετοχή της στο Κυπριακό δε σημαίνει αδιαφορία. Χρειάζεται να δείξει στον κόσμο ότι η τουρκική κοινή γνώμη παρακολουθεί από κοντά τις εξελίξεις και αγωνιά για τους Κύπριους ομογενείς της. Έτσι, η κυβέρνηση του Μεντερές θα καταβάλει κάθε προσπάθεια ώστε το Κυπριακό να αναχθεί σε «εθνική υπόθεση».

3. Η εθνικιστική καμπάνια

Όταν το Κυπριακό έρχεται στο προσκήνιο της τουρκικής κοινής γνώμης, και ειδικά από το 1955 και μετά, ξεκινάει μια εθνικιστική καμπάνια που στόχο έχει το Πατριαρχείο και τη ρωμαϊκή μειονότητα.⁶ Ο τουρκικός Τύπος θα παίξει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός κλίματος στο οποίο η μειονότητα ταυτίζεται με τον «εσωτερικό εχθρό».⁷ Μέσω του Τύπου ζητείται από το Πατριαρχείο να περιορίσει τις πολιτικές δραστηριότητες του Μακαρίου και να τιμωρήσει τους ιεράρχες που είχαν αναμειχθεί στο Κυπριακό, ενώ εμφανίζονται και καταγγελίες κατά του Πατριαρχείου, το οποίο δήθεν χρηματοδοτούσε την ΕΟΚΑ, και ζητείται η απομάκρυνσή του από την Τουρκία. Ο σύλλογος «Η Κύπρος είναι τουρκική», ο Τύπος και οι φοιτητικοί σύλλογοι απαιτούσαν από το Πατριαρχείο, από το μειονοτικό Τύπο και γενικά από τη μειονότητα να βεβαιώσουν ότι τάσσονται με την Τουρκία στο Κυπριακό. Την περίοδο αυτή εμφανίζονται άρθρα που συγκρίνουν την κατάσταση των αντίστοιχων μειονοτήτων της Δυτικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, ενώ οι Τούρκοι/Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης καταπιέζονται συστηματικά, οι Ρωμιοί της Πόλης ευημερούν. Το καλοκαίρι του 1955, και όσο πλησιάζει η τριμερής συνδιάσκεψη στο Λονδίνο, ο τουρκικός Τύπος, οι φοιτητικές και άλλες πολιτικές οργανώσεις κλιμακώνουν την επίθεσή τους κατά της μειονότητας. Κρίσιμο ρόλο σε αυτή την καμπάνια παραπληροφόρησης διαδραμάτισε η κυκλοφορία της φήμης ότι οι Ελληνοκύπριοι σχεδίαζαν τη σφαγή των Τουρκοκυπρίων στις 28 Αυγούστου 1955.⁸

Από τα τέλη του Αυγούστου εθνικιστικά και αντιμειονοτικά μικροεπεισόδια λαμβάνουν χώρα σε καθημερινή βάση. Επιπλήττονται Ρωμιοί που μιλούν ελληνικά στα μαζικά μέσα μεταφοράς, προσωπικές αντιδικίες επενδύονται με εθνική χροιά και φτάνουν στα αστυνομικά τμήματα με την καταγγελία της «εξύβρισης του τουρκισμού» από τους Ρωμιούς.⁹ Στις 29 Αυγούστου ξεκινάει η τριμερής συνδιάσκεψη στο Λονδίνο, γεγονός που εντείνει την περιρρέουσα νευρικότητα.¹⁰ Παρά λοιπόν την εκ των υστέρων παρουσίαση από τις Αρχές των γεγονότων ως «απρόβλεπτων» επεισοδίων, στις αρχές Σεπτεμβρίου είχε ήδη δημιουργηθεί ένα εκρηκτικό κλίμα.¹¹

Σημαντικό ρόλο έπαιξε στην προπαρασκευή αλλά και την εκτέλεση των «Σεπτεμβριανών» ο σύλλογος «Η Κύπρος είναι τουρκική» (*Kıbrıs Türktür Cemiyeti* – ΚΤΚ). Το ΚΤΚ ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1954 με την παρότρυνση των φοιτητικών συλλόγων, με σκοπό την υπεράσπιση της τουρκικής κοινότητας της Κύπρου και την κινητοποίηση του τουρκικού λαού στο Κυπριακό.¹² Ο σύλλογος από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής του απολαμβάνει τη στήριξη της κυβέρνησης. Ο Χικμέτ Μπιλ, πρόεδρος του συλλόγου και δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Hürriyet*,¹³ προερχόταν από το στενό κύκλο του Μεντερές. Ο σύλλογος χρηματοδοτούνταν σε μεγάλο βαθμό από την κυβέρνηση.¹⁴ Πολλές τοπικές οργανώσεις του ΚΤΚ είχαν ιδρυθεί και στελεχωθεί από τα μέλη του ΔΚ. Η ταχεία εξάπλωση του ΚΤΚ στην Πόλη, αλλά και σε όλη τη χώρα, οφειλόταν στο δίκτυο οργάνωσης του ΔΚ. Ο σύλλογος συνεργαζόταν στενά με τις φοιτητικές οργανώσεις και με εργατικά σωματεία. Αυτές οι συνδικαλιστικές οργανώσεις τελούσαν υπό τον αυστηρό έλεγχο και την καθοδήγηση του κράτους και οι ηγεσίες τους είχαν εθνικιστικό προσανατολισμό.¹⁵

4. Τα γεγονότα

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 η εφημερίδα *İstanbul Ekspres*¹⁶ γνωστοποίησε με δύο έκτακτες εκδόσεις της την επίθεση κατά τις απογευματινές ώρες στο σπίτι που είχε γεννηθεί ο Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη.¹⁷ Αργά το απόγευμα ξεκινάει μια διαδήλωση

Σεπτεμβριανά του 1955

στην πλατεία Ταξίμ, η οποία σε λίγο εξελίσσεται σε λεηλασία των καταστημάτων των μη μουσουλμάνων στην οδό Ιστικλάλ στο Πέρα. Μέσα σε λίγη ώρα μεγάλες ομάδες διαδηλωτών επιτίθενται σε καταστήματα, κατοικίες, εκκλησίες, σχολεία και νεκροταφεία σχεδόν σε όλες τις περιοχές της Κωνσταντινούπολης όπου υπήρχαν κοινότητες Ρωμιών.¹⁸ Υπολογίζεται ότι στα επεισόδια συμμετείχαν περίπου 100.000 άνθρωποι.

Οι βιαιοπραγίες εκδηλώθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα και «ομοιόμορφα», κάτι που δείχνει ότι υπήρχε προσχεδιασμένη στρατηγική. Υπάρχουν ενδείξεις ότι την εκτέλεση των λεηλασιών διεύθυναν άτομα-καθοδηγητές, οι οποίοι ήταν εφοδιασμένοι με καταλόγους των «στόχων». Υπάρχουν επίσης πολλές μαρτυρίες που αποδεικνύουν ότι είχαν μεταφερθεί διαδηλωτές από τα προάστια της Πόλης, αλλά και από την επαρχία. Πολλά στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι εκπρόσωποι τοπικών οργανώσεων του ΔΚ ήταν μεταξύ των υποκινητών. Οι τοπικές οργανώσεις του ΔΚ αλλά και εργατικά σωματεία υπήρξαν αποφασιστικοί παράγοντες στην εκτέλεση των βιαιοπραγιών και στη μεταφορά και τροφοδότηση των ταραχοποιών με λοστούς, ρόπαλα, βενζίνη κτλ. Πολλοί μελετητές αποδίδουν το γεγονός ότι ο αριθμός των τραυματισμένων και νεκρών ήταν περιορισμένος –σε σχέση με τις διαστάσεις των γεγονότων– στο ότι οι δράστες είχαν οδηγίες να αποφύγουν σωματικές βλάβες.¹⁹ Οι δυνάμεις ασφαλείας αλλά και οι πυροσβέστες στην πλειονότητά τους δεν ανταποκρίθηκαν στις εκκλήσεις των θυμάτων να επέμβουν και να τους προστατεύσουν. Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες που αναφέρουν ότι οι δυνάμεις ασφαλείας παρείχαν βοήθεια στους ταραχοποιούς και συμμετείχαν στα επεισόδια.²⁰

Μετά τα επεισόδια κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την Αγκυρα. Στην Κωνσταντινούπολη ιδρύονται τρία ειδικά στρατιωτικά δικαστήρια.²¹ Στις δίκες αυτές η συμμετοχή των μελών του ΔΚ, μελών της κυβέρνησης και της μυστικής αστυνομίας αγνοήθηκε. Αν και κατηγορήθηκε το ΚΤΚ, αθωώθηκαν στο τέλος και τα μέλη του.²²

Τα γεγονότα είχαν και ένα σαφέστατο «κοινωνικοταξικό» χαρακτήρα. Πολλοί παρατηρητές έχουν υπογραμμίσει ότι οι δράστες των επεισοδίων προέρχονταν από χαμηλά κοινωνικά στρώματα «ένα πλήθος από τον συρφετό των κατώτατων τάξεων».²³ «Επεκράτουν τύποι ύποπτοι, ρυπαροί, κακοντυμένοι, ανυπόδητοι, πολλαί φυσιογνωμίες ξέναι προς τον κανονικόν πληθυσμόν του Πέραν, της πλέον συγχρονισμένης συνοικίας της Ισταμπούλ. Αλήται, Λαζοί, χωρικοί με "γεμενιά" ή τσαρούχια από λάστιχα αυτοκινήτου, Κούρδοι με σαρίκια κ.λπ., όλοι αυτοί είχαν προστεθή εις το σύνηθες πλήθος των διαδηλωτών, τους φοιτητάς, τα παιδιά, τους μικροαστούς και τους εργάτας».²⁴ Ο «κοινωνικός» χαρακτήρας των γεγονότων χρησιμοποιήθηκε από τους κυβερνητικούς κύκλους προκειμένου να διασκεδάσουν κάθε υποψία για δική τους υπαιτιότητα. Ωστόσο η «αντιπλουτοκρατική» διάσταση των γεγονότων, ειδικά σε περιοχές όπως το Πέρα, υπήρξε ως ένα βαθμό αντικειμενικό γεγονός.²⁵

Βέβαια τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Παρά το στερεότυπο που συστηματικά καλλιεργεί ο τουρκικός εθνικισμός, αλλά και η ελληνική φιλολογία περί «χαμένων πατρίδων», οι Ρωμιοί δεν ήταν αποκλειστικά αστοί του Πέρα.²⁶ Για αυτό το λόγο τα Σεπτεμβριανά δεν αποτελούν απλώς μια «ταξική σύγκρουση» μεταξύ του «γκιαβούρ» Πέρα/Κωνσταντινούπολης και της μουσουλμανικής/τουρκικής επαρχίας.²⁷ Οι δημοσιογραφικές πληροφορίες της εποχής αγνόησαν σε μεγάλο βαθμό τα γεγονότα που έλαβαν μέρος στα προάστια που ζούσαν Ρωμιοί των πτωχότερων λαϊκών τάξεων.²⁸

Η κυβέρνηση Μεντερές απέδωσε τα γεγονότα σε κομμουνιστική σκευωρία. Στις 7 Σεπτεμβρίου η αστυνομία συνέλαβε 48 άτομα γνωστά στις αρχές ως κομμουνιστές.²⁹ Η θεωρία όμως περί κομμουνιστικής σκευωρίας –ιδιαίτερα κοινότοπη στη διάρκεια της Ψυχροπολεμικής περιόδου– ήταν ελάχιστα πειστική, ακόμα και σε ξένους παρατηρητές. Τα γεγονότα είχαν καθαρά εθνικιστικό χαρακτήρα και η εμπλοκή του αντικομμουνιστικού εθνικόφρονου χώρου σε αυτά ήταν οφθαλμοφανής.³⁰ Έτσι, στα τέλη Δεκεμβρίου αφέθηκαν ελεύθεροι οι «κομμουνιστές» χωρίς καμία εξήγηση.³¹

5. Αποτελέσματα

Η κυβέρνηση χρησιμοποίησε τα επεισόδια ως πρόσχημα για να εντείνει τους περιορισμούς έναντι της όποιας αντιπολίτευσης και του Τύπου. Έτσι η κυβέρνηση απόκτησε την ευχέρεια να ακολουθήσει μια τακτική απόκρυψης στοιχείων που θα την

Σεπτεμβριανά του 1955

ενοχοποιούσαν και επέβαλε το στρατιωτικό νόμο και την απαγόρευση του ελεύθερου λόγου σε μια προσπάθεια να αποποιηθεί των δικών της ευθυνών και να τις μεταθέσει σε άλλους.

Μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27ης Μαΐου 1960 τα επεισόδια αποτέλεσαν αντικείμενο ξεχωριστής δίκης, μεταξύ των δικών της κυβέρνησης Μεντερές στο νησί Πλατή (Yasslada). Τελικά για τα Σεπτεμβριανά καταδικάστηκαν ο Μπαγιάρ, ο Μεντερές και ο υπουργός Εξωτερικών Ζορλού.³²

Όσον αφορά τη δημογραφία των Ρωμιών, η σχέση των Σεπτεμβριανών με τη δημογραφική συρρίκνωση της κοινότητας, παρά την αντίθετη άποψη, δεν ήταν σημαντική. Δημογραφικά στοιχεία δείχνουν ότι οι Ρωμιοί δεν εγκαταλείπουν σε μαζικό επίπεδο την Κωνσταντινούπολη μετά τα Σεπτεμβριανά.³³ Δεν έχουμε ακόμα δηλαδή το φαινόμενο της μαζικής εξόδου που θα έχουμε από τις απελάσεις του 1964 και μετά. Αυτό ωστόσο που παρατηρούμε μετά τα Σεπτεμβριανά είναι μια εσωτερική μετακίνηση του πληθυσμού από απομακρυσμένες συνοικίες³⁴ προς το κέντρο, για λόγους ασφάλειας, κάτι που προκάλεσε την ερήμωση πολλών κοινοτήτων. Ουσιαστικό ρόλο στην περιορισμένη μετανάστευση έπαιξε η στάση του Πατριαρχείου, του ελληνοφώνου Τύπου αλλά και του προξενείου, που προσπάθησαν να εμποδίσουν τη μετανάστευση των Ρωμιών.³⁵

Για μεγάλο μέρος των Ρωμιών τα γεγονότα αυτά ήταν η οριστική απόδειξη ότι δε θα γίνονταν αποδεκτοί ως ισότιμοι Τούρκοι πολίτες και ότι ανεξάρτητα από την κυβέρνηση θα ήταν για πάντα έκθετοι σε διακρίσεις.

6. Ερμηνείες

Επικρατεί μια σχεδόν ομοφωνία στο ότι τα γεγονότα ξεκίνησαν με πρωτοβουλία της κυβέρνησης και οργανώθηκαν σε συνεργασία με τη μυστική αστυνομία, ενώ χρησιμοποιήθηκαν και ο κομματικός μηχανισμός του ΔΚ, εργατικά σωματεία, φοιτητικοί σύλλογοι και η ΚΤΚ.

Στην προσπάθεια ερμηνείας των γεγονότων επικρατούν συχνά ουσιοκρατικές αντιλήψεις που αποδίδουν καθοριστικό ρόλο σε παράγοντες όπως η «ψυχή» ή η «ψυχосύνθεση» του τουρκικού λαού. Υιοθετώντας μια ουσιοκρατική ή και οριενταλιστική οπτική τα Σεπτεμβριανά αποδίδονται, από σύγχρονες με τα γεγονότα μαρτυρίες, αλλά και από ένα τμήμα της σύγχρονης ιστοριογραφίας, στην εσωτερικευση του ισλάμ στην τουρκική εθνική ταυτότητα ή στο πολιτισμικό χάσμα μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων.³⁶ Με αφορμή τα Σεπτεμβριανά, πολλά από τα παλαιότερα στερεότυπα σχετικά με την Τουρκία επανεμφανίζονται. Στους δυτικούς διπλωματικούς κύκλους αμέσως εκφράζονται φόβοι ότι η Τουρκία, παρά τον εκσυγχρονισμό της και τη συμμετοχή της στη δυτική συμμαχία, στην πραγματικότητα δε διαφέρει από τις υπόλοιπες χώρες που κατατάσσονται στην «Ανατολή». Αρχίζουν λοιπόν να εκφράζονται αμφιβολίες για το κατά πόσο η Τουρκία έχει πραγματικά εκκοσμικευτεί και εκσυγχρονιστεί. Τα επεισόδια στρέφονται εναντίον των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων αλλά και των ξένων, και άρα κυρίως εναντίον του διεθνούς εμπορίου, οπότε γενικά ερμηνεύονται ως «αντιδυτικά». Έτσι, για πολλούς παρατηρητές τα Σεπτεμβριανά εκφράζουν τη βαρβαρότητα και μια διάθεση καταστροφής που θεωρείται ότι προσιδιάζουν στο Ισλάμ και στην «Ανατολή». Τα σχόλια δυτικών παρατηρητών είναι ξεκάθαρα: τα Σεπτεμβριανά παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στην «Ανατολή» και όχι στη «Δύση».³⁷

Τελευταία υπάρχει και μια προσπάθεια να αποσυνδεθούν τα Σεπτεμβριανά από το πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων και του Κυπριακού και να υπογραμμισθούν οι ενδογενείς παράγοντες που οδηγούν στα επεισόδια. Η σημαντικότερη εκπρόσωπος αυτής της θέσης είναι η Γκιουβέν, σύμφωνα με την οποία υπάρχει μια σαφής «συνέχεια» στις πολιτικές τουρκοποίησης από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι τα Σεπτεμβριανά αλλά και μετέπειτα: «Οι προσπάθειες της δευτερογενούς βιβλιογραφίας να εξηγήσει τη διοργάνωση των “επεισοδίων του Σεπτεμβρίου” κυρίως με βάση το Κυπριακό πρέπει να αξιολογηθούν ως ανεπαρκείς. Πολλώ μάλλον που η πολιτική συγκυρία του Κυπριακού ήταν μια ευκαιρία για να συνεχιστεί ο διωγμός κατά των μη Μουσουλμάνων που είχε αρχίσει στη δεκαετία του '20.»³⁸ Αν και σαφώς δεν παρουσιάζει τα ελαττώματα της προηγούμενης ουσιοκρατικής ερμηνείας και βοηθάει να εντάξουμε τα επεισόδια αυτά στην «παράδοση» του τουρκικού εθνικισμού,³⁹ η θέση αυτή ενέχει τον κίνδυνο απώλειας της ιστορικότητας των γεγονότων. Χαράσσοντας μια ευθεία γραμμή συνέχειας από τους Νεότουρκους μέχρι το ΔΚ, συσκοτίζει τελικά την κάθε ιδιαίτερη ιστορική συγκυρία που αποτελεί μια συμπύκνωση πολλαπλών και διάφορων αντιθέσεων ανάγοντάς τη σε μια πολιτική στρατηγική ή μια ατζέντα που έχει

Σεπτεμβριανά του 1955

διαμορφωθεί πριν από 50 τουλάχιστον χρόνια.⁴⁰

Οφείλουμε λοιπόν να τονίσουμε ότι όλες οι οξύνσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και τα αντιμειονοτικά μέτρα στην Τουρκία στην περίοδο 1954-1974 συνδέονται με το Κυπριακό. Για παράδειγμα, υπήρχε άμεση σχέση του Κυπριακού με τις απελάσεις του 1964. Αυτό οδηγεί την τουρκική κυβέρνηση από τη δεκαετία του '50 να χρησιμοποιεί τη ρωμαϊκή μειονότητα ως αντικείμενο διαπραγματεύσεως.⁴¹ Οι αντιμειονοτικές συμπεριφορές σίγουρα εκφράζονται στο πλαίσιο της «παράδοσης» του τουρκικού εθνικισμού και επικαιροποιούν παλαιές στρατηγικές, αλλά μετά το 1954 κυρίως χρησιμοποιούνται εκβιαστικά κατά της Ελλάδας στο πλαίσιο αντιπαράθεσης για το Κυπριακό.

1. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου είχε άμεσα αποτελέσματα για τη μειονότητα. Ακόμα και η εκλογή του δραστήριου Πατριάρχη Αθηνάγορα πραγματοποιήθηκε με την άμεση εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών, που προσπαθούσαν να αναβαθμίσουν το ρόλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου εις βάρος του Πατριαρχείου της Μόσχας. Ο ίδιος ο Αθηνάγορας σε μια συνέντευξη που παραχώρησε στη *New York Herald Tribune* το 1965 θα ομολογήσει ότι η εκλογή του αποτελούσε το θρησκευτικό σκέλος του δόγματος Τρούμαν. Βλ. Macar, E., *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (Istanbul 2003), σελ. 183-192.
2. Καθοριστική για την εξέλιξη αυτή ήταν η κατάργηση το 1949 του συστήματος του tek mütevellî (ένας διαχειριστής), καταστρατηγώντας έτσι τα περιθώρια αυτοδιαχείρισης των κοινοτήτων. Το tek mütevellî είχε επιβληθεί το 1938 και σύμφωνα με αυτό τη διεύθυνση των μειονοτικών βακουφιών αναλάμβαναν ειδικοί επίτροποι που τους διόριζε η ίδια η Γενική Διεύθυνση Βακουφίων.
3. Από παράδειγμα αυτής της ανάκαμψης είναι τα στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται στη μειονοτική εκπαίδευση. Ενώ το 1945-1946 φοιτούν μόλις 3.172 μαθητές στα μειονοτικά σχολεία, ο αριθμός αυτός έχει διπλασιαστεί και έχει φτάσει τους 6.495 μαθητές το 1954-1955. Για την άνθηση αυτή βλ. Σταματόπουλος, Κ., *Η τελευταία αναλαμπή. Η κωνσταντινουπολίτικη ρωμιοσύνη στα χρόνια 1948-1955* (Αθήνα 1996).
4. Βρυώνης, Σ., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955* (Αθήνα 2007), σελ. 85-91. Για τις τουρκικές θέσεις στο Κυπριακό αυτή την περίοδο βλ. Armaoğlu, F.H., *Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları* (Ankara 1963). Επίσης, Torun, Ş., *Türkiye İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu* (Istanbul 1956).
5. Zürcher, E.J., *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας* (Αθήνα 2004), σελ. 301-304. Βλ. επίσης Bozarslan, H., *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας* (Αθήνα 2004), σελ. 73-76.
6. Για την καμπάνια αυτή βλ. Benlisoy, F., "6-7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), σελ. 28-38.
7. Ειδικά μετά τον πόλεμο ο τουρκικός Τύπος εκσυγχρονίζεται τεχνολογικά και αναβαθμίζεται και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποκτήσει μαζικό χαρακτήρα· για πρώτη φορά οι πωλήσεις δημοφιλών εφημερίδων φτάνουν τις 70-80 χιλιάδες. Βλ. Gevgilili, A., "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Istanbul 1983), σελ. 220-222.
8. Ο Χικμέτ Μπιλ, μέλος του συλλόγου «Η Κύπρος είναι τουρκική», στην ερώτηση δημοσιογράφου για το τι πρέπει να γίνει αν όντως συμβεί μια επίθεση κατά των Τουρκοκυπρίων δίνει την εξής απάντηση στις 20 Αυγούστου: «Πολύ λακωνική πρέπει να είναι η απάντησής μας εις μίαν τοιαύτην ερώτησιν. Η απάντησις αυτή θα είναι η εξής: Εις την Ισταμπούλ υπάρχουν πολλοί Ρωμιοί». Παρατίθεται στο Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 221-222.
9. Benlisoy, F., "6-7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), σελ. 34-37.
10. Όπως είναι γνωστό, η συνδιάσκεψη έληξε στις 7 Σεπτεμβρίου χωρίς κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Η Τουρκία ωστόσο βγήκε κερδισμένη, καθώς πέτυχε την αναγνώρισή της στο διεθνές πεδίο ως μία από τις ενδιαφερόμενες για το Κυπριακό πλευρές. Armaoğlu, F.H., *Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları* (Ankara 1963), σελ. 141-155. Βλ. επίσης Firat, M.M., "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), σελ. 22-27.

Σεπτεμβριανά του 1955

11. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Χρηστίδης καταλογίζει στους ιθύνοντες της κοινότητας «έλλειψη προβλεπτικότητας», αφού υπήρχαν πολλά συμπτώματα που έδειχναν ότι η κατάσταση έβγαине εκτός ελέγχου: «Είναι δύσκολο να δεχθώ τις ότι οι εντεταλμένοι να επαγρυπνούν επί της τύχης του ελληνισμού της Ισταμπούλ έδειξαν την απαιτουμένη ευαισθησίαν και οξυδέρκειαν έγκαιρον. Τα συμπτώματα των βυσοδομουμένων εκτρόπων είχαν εκδηλωθή κατά τρόπον επιβάλλοντα συναγερομόν και διαβήματα έντονα όχι μόνον προς την τουρκικήν αλλά και προς τας άλλας συμμαχους κυβερνήσεις. Ουδέν όμως τούτων εγένετο. Ο αρμόδιοι θέλοντες να δείξουν ψυχραιμίαν, έδειξαν απλώς απρονοησίαν και άφησαν να επέλθη το μοιραίον». Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 244. Ο Akgönül επίσης υπογραμμίζει την αδράνεια του Πατριαρχείου. Βλ. Akgönül, S., *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağında Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (Istanbul 2007), σελ. 193-194.
12. Στην εθνική επιτροπή του συλλόγου παίρνουν μέρος διακεκριμένοι δημοσιογράφοι όπως ο Χικμέτ Μπύλ, ο Αχμέτ Εμίν Γιάιλαν και ο Ορχάν Μπιργκίτ.
13. Η εφημερίδα *Hürriyet*, που αρχίζει να εκδίδεται το 1948 από το Σεντάτ Σιμαβί, στη δεκαετία του '50 παίζει κεντρικό ρόλο στην αναγωγή του Κυπριακού σε «εθνικό ζήτημα» για την τουρκική κοινή γνώμη. Τα εθνικιστικά-λαϊκιστικά της άρθρα θα συνεισφέρουν πολύ στη δημιουργία του ανθελληνικού κλίματος που θα επικρατήσει αμέσως πριν από τα «Σεπτεμβριανά».
14. Βουρώνης, Σ., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955* (Αθήνα 2007), σελ. 92-95, 105-108. Dosdoğru, H., *6/7 Eylül Olayları* (Istanbul 1993), σελ. 21-22.
15. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 110-118.
16. Ο εκδότης της εφημερίδας Μιτχάτ Περίν διατηρούσε στενές σχέσεις με το ΔΚ και συνεργαζόταν με τη μυστική αστυνομία. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 140-141.
17. Τη νύχτα της 5ης Σεπτεμβρίου εξερράγη μια βόμβα στον κήπο του τουρκικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη, που θεωρείται το σπίτι όπου γεννήθηκε ο Μουσταφά Κεμάλ. Η βομβιστική αυτή επίθεση που θεωρήθηκε ότι αποτέλεσε την αφορμή για τα έκτροπα φαίνεται ότι είχε σχεδιαστεί από την τουρκική μυστική υπηρεσία. Ο Οκτάυ Ενγκίν, μέλος της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης και φοιτητής νομικής στη Θεσσαλονίκη ήταν ο πρωταγωνιστής της επίθεσης. Αν και υπήρχαν πολλά στοιχεία που αποδείκνυαν το ρόλο του Ενγκίν και τη διαπλοκή των τουρκικών μυστικών υπηρεσιών, καθώς και των προξενικών αρχών, η δίκη διακόπηκε τον Ιούνιο του 1956 έπειτα από πιέσεις της τουρκικής κυβέρνησης. Ο Ενγκίν διέφυγε το Σεπτέμβριο του 1956 με τη βοήθεια των προξενικών αρχών στην Τουρκία. Έπειτα από διάφορες θέσεις στην τουρκική μυστική αστυνομία έγινε και νομάρχης της πόλης Nevşehir. Βλ. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 137-140.
18. Επιθέσεις έγιναν και στη Σμύρνη, στο ελληνικό προξενείο, στο ελληνικό περίπτερο στη διεθνή έκθεση που γινόταν εκείνες τις μέρες και στις κατοικίες έξι Ελλήνων αξιωματικών του ΝΑΤΟ. Βλ. Kılıçdere, A., "İzmir'de 6/7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih* 8 (1998), σελ. 34-41. Βλ. επίσης Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 49-53.
19. Ο αριθμός των νεκρών είναι αμφισβητούμενος. Σύμφωνα με την έκθεση του Helsinki Watch, ήταν 15. Βλ. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 72-76. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές όμως, ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τους 2. Βλ. Akgönül, S., *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağında Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (Istanbul 2007), σελ. 209. Alexandris, A., *The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974* (Athens 1983), σελ. 257. Macar, E., *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (Istanbul 2003), σελ. 197.
20. Για μια σειρά μαρτυριών των θυμάτων των επεισοδίων βλ. Αγγελετόπουλος, Γ., «Ο ελληνικός τύπος και τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955», στο Δρίνης, Γ., *Σεπτεμβριανά 1955. Η «νύχτα των κρυστάλλων» του ελληνισμού της Πόλης* (Αθήνα 1989), ιδ. σελ. 55-189. Το 2005 εκδόθηκε το αρχείο του αντιναύαρχου Φαχρί Τσόκερ που αμέσως μετά τα γεγονότα υπήρξε δικαστής στο στρατιωτικό δικαστήριο στην περιοχή του Πέρα. Το αρχείο περιέχει μια σειρά εγγράφων και πολλές φωτογραφίες που φωτίζουν την εξέλιξη των επεισοδίων. Βλ. Karaca, Z. (ed.), *6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler Fahri Çoker Arşivi* (Κωνσταντινούπολη 2005).

Σεπτεμβριανά του 1955

21. Στη Σμύρνη και στην Αγκυρα επίσης συγκαλούνται ειδικά δικαστήρια. Την προεδρία των δικαστηρίων αυτών είχαν στρατηγοί, ενώ οι δικαστές και οι εισαγγελείς ανήκαν σε κατώτερη στρατιωτική βαθμίδα. Βλ. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 97-104.
22. Για τα έκτακτα μέτρα που πάρθηκαν μετά τα επεισόδια βλ. Topuz, H., “6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları”, *Toplumsal Tarih* 81 (2000), σελ. 39-41.
23. Έκφραση του προξένου των ΗΠΑ στην εφημερίδα *İstanbul Ekspres*. Παρατίθεται από το Βρυώνη, Σ., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955* (Αθήνα 2007), σελ. 159-160.
24. Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 83-84. «Μέγα μέρος εξ αυτών αποτελείται από “χαμάληδες”, έχοντας ως ισόβιον επάγγελμα να μεταφέρουν εις την ράχην των αντί ελαχίστης αμοιβής το βάρος μισού φορτίου ενός καμιονίου. Επίσης έχουν μεταφερθή εις το κέντρον της πόλεως διά φορτηγών αυτοκινήτων λιμενεργάται, βαρκάρηδες, χωρικοί». *Allgemeine Zeitung*, 15.9.1955. Παρατίθεται από το Χρηστίδη, Χ., *ό.π.*, σελ. 90.
25. Η συμμετοχή εργατών από διάφορους κλάδους στα γεγονότα ήταν μαζική. Από τους 977 κρατούμενους στο στρατόπεδο Σελίμγιε μετά τα γεγονότα οι 607, δηλαδή κοντά στα δύο τρίτα, ήταν εργάτες. Αν λάβει κανείς υπόψη του τον αριθμό των οργανωμένων σε σωματεία εργατών μεταξύ των κρατούμενων, δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι αμέσως μετά τα επεισόδια απαγορεύθηκε η λειτουργία 34 σωματείων. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 123.
26. Ακόμα και σε πολύ σημαντικές πρόσφατες επιστημονικές μελέτες για τη μειονότητα των Ρωμιών συναντάμε την αναπαραγωγή του συγκεκριμένου στερεότυπου. Έτσι, όταν προσπαθεί να δώσει μια εξήγηση στο γιατί οι Ρωμιοί συνεχίζουν να υποστηρίζουν το Δημοκρατικό Κόμμα μετά τα Σεπτεμβριανά, ο Akgönül υπογραμμίζει ότι η φιλελεύθερη οικονομική πολιτική του Δημοκρατικού Κόμματος έβρισκε σύμφωνους τους Ρωμιούς που, σύμφωνα πάντα με το συγγραφέα, στη «συντριπτική πλειονότητά» τους απασχολούνταν με το «εμπόριο». Akgönül, S., *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azımlığın Yok Oluş Süreci* (Istanbul 2007), σελ. 212.
27. Για την επικαιροποίηση αυτής της εικόνας σύγκρουσης μεταξύ του «κοσμοπολιτισμού» των μειονοτήτων και του «επαρχιωτικού» εθνικισμού σε μια τελείως διαφορετική συγκυρία και με μια επίσης διαφορετική ερμηνεία βλ. Ανδριανοπούλου, Κ. – Μπενλίσοι, Φ., «Οι μεταμορφώσεις μιας πόλης ή τα ευπώλητα της Πόλης», *Ενθέματα* 397 (2006), σελ. 28-29.
28. Στις σχετικά απομακρυσμένες από το κέντρο περιοχές της Πόλης οι επιθέσεις είχαν περισσότερο τη μορφή εισβολών σε κατοικίες, τραυματισμών, αλλά και βιασμών. Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 117-120. Σύμφωνα με ελληνικές πηγές, 200 γυναίκες βιάστηκαν στη διάρκεια των επεισοδίων. Βλ. Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974* (Athens 1983), σελ. 257-258.
29. Ανάμεσα στους συλληφθέντες μεταξύ άλλων ήταν και οι Αζίζ Νεσίν, Κεμάλ Ταχίρ, Ρατίπ Ταχίρ, Χουλουσί Ντόσοντογρου, Μουγιέτ Μποράταβ, Νιχάτ Σαργκίν, Ασίμ Μπεζιρτζί, Χασάν Ιζετίν Ντινάμο και Ιλχάν Μπερκτάϊ. Για το θέμα αυτό βλ. Nesin, A., *Salkım Salkım Asilacak Adamlar* (Istanbul 1996), και Dosdoğru, H., *6/7 Eylül Olayları* (Istanbul 1993), σελ. 21-22.
30. Ο Χρηστίδης στην προσπάθειά του να απορρίψει το σενάριο της κομμουνιστικής σκευωρίας θέτει και το κατεξοχήν ψυχροπολεμικό «επιχείρημα» ότι, αν τα γεγονότα ήταν όντως αποτέλεσμα κομμουνιστικής πρωτοβουλίας, θα έπρεπε να ήταν πολύ πιο αιματηρά! «Υποτιθέμενο ότι θα υφίστατο εν Τουρκία κομμουνιστικός μηχανισμός ικανός ου μόνον να σχεδιάζει, αλλά και να οργανώσει και εκτελέσει τοιαύτης εκτάσεως εγχείρημα, είναι αυτονόητον ότι δεν θα εφείδετο ποσώς της ζωής των Ελλήνων. Απεναντίας! Εάν απέβλεπεν εις την δυσφήμισιν του τουρκικού κρατικού γοήτρου, μία κομμουνιστική οργάνωσις θα είχε κάθε συμφέρον να προκαλέσει αιματηράς σκηνάς. Τοιούτον τι δεν συνέβη. Οι οργανωταί των εκτρόπων εφρόντισαν να μην παρασχεθί η ευκαιρία να καταγγελθί η τουρκική κυβέρνησις ως ανεχθείσα σφαγάς πολιτών της. Η προσοχή των εις το ν' αποφευχθί κάθε αιματοχυσία μαρτυρεί ακριβώς μίαν φροντίδα “αστικής” νομιμοφροσύνης εντελώς ξένην προς ενδεχομένας κομμουνιστικάς επιδιώξεις», Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 164.
31. Φαίνεται ότι και ένα μέρος του ελληνόφωνου Τύπου της Κωνσταντινούπολης συμμερίζεται για κάποιο διάστημα τη θεωρία περί κομμουνιστικής σκευωρίας. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά η αφοσίωση του μειονοτικού Τύπου στην ελληνοτουρκική φιλία η οποία είχε επιτευχθεί στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο. Έτσι ήταν κατά κάποιο τρόπο λογικό ο μειονοτικός Τύπος να υπογραμμίζει τον «από βορρά κίνδυνο» και να «επενδύει» στην κομμουνιστική «απειλή» που μόνο αυτή θα μπορούσε να φέρει ξανά τις δύο χώρες

Σεπτεμβριανά του 1955

κοντά. Για το θέμα αυτό βλ. Andrianopoulou, K., "İstanbul Rum Basınıının Terkisi ve 6-7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum* 237 (2003), σελ. 24-32.

32. Οι δίκες στην Πλατή σκόπευαν να νομιμοποιήσουν το πραξικόπημα του 1960. Η δίκη σχετικά με τα Σεπτεμβριανά επικεντρώθηκε αποκλειστικά στην ευθύνη υψηλόβαθμων κυβερνητικών στελεχών και αγωγήθηκε η εμπλοκή της μυστικής αστυνομίας, των σωματείων, του ΚΤΣ, των φοιτητικών οργανώσεων κτλ. Βλ. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 149-152.
33. Akgönül, S., *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azımlığın Yok Oluş Süreci* (Istanbul 2007), σελ. 221-223.
34. Όπως Βαλατάς (Μπαλάτ), Τζιμπαλή, Εντινέκαπι, Αϊβάνσαράϊ, Βλάχκα, Σαμάτια (Ψαμαθιά), Χάσκιοϊ, Σκούταρι, Αϊναλίτσεσμε.
35. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 272-274. Βλ. επίσης, Andrianopoulou, K., "İstanbul Rum Basınıının Terkisi ve 6-7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum* 237 (2003), σελ. 24-32. Türker, O., "6-7 Eylül Olaylarının İstanbul Rum Basınıındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum* 177 (1998), σελ. 13-15. Σύμφωνα με την Γκιουβέν ένα χρόνο μετά τα επεισόδια 5.000 Ρωμιοί εγκαταλείπουν την πόλη. Πρόκειται κυρίως για άτομα από τις ανώτερες τάξεις, κατόχους ελληνικών διαβατηρίων. Βλ. Γκιουβέν, ό.π., σελ. 278. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία του τουρκικού κράτους, το 1955 διέμεναν στην Τουρκία 80.000 ελληνόφωνοι. Ο αριθμός αυτός το 1960 είχε μειωθεί σε 65.000. Βλ. Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974* (Athens 1983), σελ. 291.
36. «Εξίσου προς τον θρησκευτικόν φανατισμόν ριζωμένη εις την ψυχήν της μεγάλης μάζης των Τούρκων είναι η αντιπάθεια προς τους ξένους, τους οιοσδήποτε ξένους, διότι ούτοι εμφανίζονται από πλείστων απόψεων ικανώτεροι από τους Τούρκους». Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 249. «Ο θρησκευτικός φανατισμός αποτέλεσε τον πυρήνα της μανίας του πογκρόμ αλλά είναι επίσης σημαντικός και από την άποψη του ρόλου του ισλάμ στην τουρκική κοινωνία. Η δεκαετής πρωθυπουργία του Μεντερές συνέπεσε με το σταδιακό πολιτικό και δημοσιονομικό άνοιγμα του κράτους προς το ισλάμ, το οποίο στην πραγματικότητα δεν είχε ποτέ εξαλειφθεί αλλά βρισκόταν βαθιά ριζωμένο στην ταυτότητα των σύγχρονων Τούρκων και στο εθνικό τους συναίσθημα». Βρυώνης, Σ., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955*, σελ. 471-472. «Η καταστροφική μανία [...] αποδεικνύει ότι ο ερεθισμός δεν είχε συνάρεια προς το Κυπριακό ή τις πολιτικές εξελίξεις αναφορικά με τις σχέσεις της Τουρκίας προς την Ελλάδα, αλλά προς την ουσία των σχέσεων αυτών. [...] η συλλογική επιθετικότητα [...] φέρνει στην επιφάνεια κάτι το περισσότερο μύχιο και ίσως κάτι το πιο σφαιρικό: τα αξεπέραστα κατά πως φαίνονται πλέγματα της τουρκικής κοινωνίας κατέναντι του τρόπου ζωής, του πολιτισμικού συγκειμένου των Ελλήνων με αφετηρία την οικονομική υπεροχή και την ευημερία τους. [...] η βεβαρημένη κληρονομικότητα που συνεπάγεται το πολιτισμικό χάσμα το οποίο μεταφέρεται από αιώνες με την επιβαλλόμενη και διατηρούμενη απόσταση στην κοινωνική συναλλαγή των δύο κοινωνιών που συμβιώνουν αλλά δεν επικοινωνούν». Βλ. Σαρρής, Ν., «Η νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου», στο *Πενήντα Χρόνια από τα Σεπτεμβριανά*, ΕΛΙΑ (Αθήνα 2005), σελ. 148.
37. Βλ. Moroni, I., "Soğuk Savaş ve sömürgecilik karşıtı hareket ışığında 6-7 Eylül olayları", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 4 (2006), σελ. 237-251. Ένα χαρακτηριστικό σημείο στο οποίο συμφωνούν ο δυτικός και ιδιαίτερα ο ελληνικός Τύπος είναι ότι διαφοροποιούν τον ιδρυτή του τουρκικού κράτους Ατατούρκ από τη συμπεριφορά των διαδόχων του. Πράγματι, ο Μουσταφά Κεμάλ θεωρείται ο άνθρωπος που προσπάθησε να καταστήσει τους Τούρκους κοινωνούς του «δυτικού πολιτισμού». Το συμπέρασμα που εξάγεται από τα επεισόδια είναι ότι μάλλον έχει αποτύχει. Διαβάζουμε λοιπόν στην *Ακρόπολη* της 10ης Σεπτεμβρίου 1955: «[Ο Μουσταφά Κεμάλ] έπλασεν το όνειρον να μεταβάλη τους βάρβαρους ομοεθνείς του εις πολιτισμένους ανθρώπους. [...] Και διελαλήθη εις όλην την υφήλιον ότι οι Τούρκοι έπαυσαν να είναι οι βάρβαροι και ζωώδεις υπήκοοι των Σουλτάνων, ότι ημπορούν πλέον να γίνουν δεκτοί εις την οικογένειαν της πολιτισμένης ανθρωπότητας. Αλλοίμονον! Πόσον είχε απατηθεί οι πάντες και περισσότερο όλων ο μέγας αναμορφωτής! Διότι απεδείχθη, ότι υπό το ευρωπαϊκόν κάλυμμα διετηρήθη το ασιατικόν κρανίον και οι σημερινοί Τούρκοι είναι γνήσιοι απόγονοι των ασιατικών ορδών που προ αιώνων είν εκχυθεί από τα άγρια βάθη της Ασίας». Η *Βραδινή* δημοσιεύει στο φύλλο της 13ης Σεπτεμβρίου μια γελοιογραφία στην οποία εικονίζεται το άγαλμα του Ατατούρκ να μουντζώνει τους λεηλατούντες, φωνάζοντάς τους: «Σικτίρ, μπουνταλάδες! Και πάσχισα τόσα χρόνια να σας βγάλω το φέσι [...].» Βλ. Αγγελετόπουλος, Γ., «Ο ελληνικός τύπος και τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955», στο Δρίνης, Γ., *Σεπτεμβριανά 1955. Η «νύχτα των κρυστάλλων» του ελληνισμού της Πόλης* (Αθήνα 1989), σελ. 24-25. «Δύναται δε να λεχθή ότι [...] η απελευθέρωσις των Τούρκων από την σκληροτάτην δι' αυτούς εκπολιτιστικήν πειθαρχίαν εις την οποίαν τους υπέβαλεν ο κεμαλισμός ανταπεκρίνετο ακριβέστερον εις τας δημοκρατικάς αρχάς. Είναι αναμφισβήτητον ότι παρά τους αφορισμούς του Ατατούρκ και τας σκληράς προσπάθειάς του, η μεγάλη πλειοψηφία του τουρκικού λαού παρέμεινε φανατικός, αντιδραστικός, μισαλλόδοξος θρησκόληπτος. Ο κ. Μεντερές εχάλάρωσεν αισθητότατα την αντιθρησκευτικήν πολιτικήν του Ατατούρκ [...] Όσο και αν τούτο δύναται να φανή παράδοξον εις τους ξένους, η φιλελεύθερος δημοκρατικότης οδηγεί την Τουρκίαν προς την οπισθοδρόμησιν και την αντιδραστικότητα». Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά* (Αθήνα 2000), σελ. 248.
38. Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 267. «Και τα "Σεπτεμβριανά" του 1955 αποτελούν ένα μέτρο των καθεστωτικών παραμέτρων για την ολοκλήρωση του σχεδίου της εθνοτικής-δημογραφικής ομοιογενοποίησης της Μ. Ασίας που είχαν αρχίσει οι Νεότουρκοι». Γκιουβέν, Ν., ό.π., σελ. 263-264. «Η ύστερη οθωμανική παράδοση της εχθρότητας απέναντι στις μειονότητες παρέμεινε ζωντανή, και στην πραγματικότητα ισχυροποιήθηκε στα τέλη του Β' Παγκοσμίου

Σεπτεμβριανά του 1955

Πολέμου. Το πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955 θα αποδεικνυόταν μια ιδιαίτερα βίαιη προέκταση αυτής της πραγματικότητας». Βρυώνης, Σ., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955* (Αθήνα 2007), σελ. 634.

39. Ο αντικοσμοπολιτισμός και η ταύτιση των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων με την «πέμπτη φάλαγγα» και με μια απειλή που αλλοίωσε τον εθνικό χαρακτήρα αποτελεί διαχρονική «αξία» του τουρκικού εθνικισμού. Από τη δεκαετία του '50 όμως παρατηρούμε την ενδυνάμωση και διαφοροποίηση από την επίσημη μέχρι τότε εκδοχή του εθνικισμού, ενός λαϊκιστικού-συντηρητικού εθνικισμού που εντός του ψυχροπολεμικού πλαισίου ταυτίζει τις μειονότητες με την αριστερά –διανοούμενους– ελίτ και τις θεωρεί εχθρούς της εθνικής ψυχής. Βλ. Bora, T., "Ekalliyet Yılanları... Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* 4 (Istanbul 2002), σελ. 911-918.

40. Έτσι ερμηνεύεται, για παράδειγμα, και η άποψη κάποιων μελετητών που θεωρούν τα «Σεπτεμβριανά» συνέχεια της πολιτικής δημιουργίας μιας τουρκικής/μουσουλμανικής αστικής τάξης. «Όπως και στην περίπτωση του φόρου περιουσίας, με τη βοήθεια των "Σεπτεμβριανών" έπρεπε να εξασθενήσει περαιτέρω ο ρόλος των Αρμενίων, των Ελλήνων και των Εβραίων στην οικονομική ζωή της Τουρκίας και να επιστευσθεί η μεταφορά μη μουσουλμανικής περιουσίας στα χέρια του μουσουλμανικού πληθυσμού». Γκιουβέν, Ν., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)* (Αθήνα 2006), σελ. 276. Μια τέτοια ερμηνεία όμως ενέχει τον κίνδυνο να ταυτίσει την οικονομική και κοινωνική ισχύ της μη μουσουλμανικής αστικής τάξης των αρχών της δεκαετίας του '20 με αυτή της δεκαετίας του '50. Όμως ήδη από τη δεκαετία του '30, οι μη μουσουλμάνοι αστοί βρίσκονται στο περιθώριο. Ειδικά με το φόρο περιουσίας και το τέλος του Παγκόσμιου Πολέμου οι μη μουσουλμάνοι αστοί δεν κατέχουν πλέον προνομαχική θέση στους νευραλγικούς τομείς της τουρκικής οικονομίας και δεν είναι σε θέση να επηρεάσουν την εξέλιξη της αστικής τάξης στην Τουρκία. Για το θέμα αυτό βλ. Keyder, Ç., "Mısır Deneyiminin İzliğinde Türk Burjuvazisinin Kökeni", στο Keyder, Ç. (ed.), *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne* (Istanbul 2003), σελ. 141-179. Από αυτή την άποψη η ύπαρξη μιας «μυστικής ατζέντας» τουρκοποίησης της οικονομίας με τα «Σεπτεμβριανά», αν μη τι άλλο φαντάζει υπερβολική.

41. Βλ. Ντεμίρ, Χ. – Ακάρ, Ρ., *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης* (Αθήνα 2004).

Βιβλιογραφία :

	Alexandris A. , <i>The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974</i> , Center for Asia Minor Studies, Athens 1983
	Macar E. , <i>Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi</i> , Istanbul 2003
	Γκιουβέν Ν. , <i>Εθνικισμός. Κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες. Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)</i> , Αθήνα 2006, Αυγερινού, Σ. (μτφρ.)
	Akgönül S. , <i>Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci</i> , Istanbul 2007
	Σταματόπουλος Κ.Μ. , <i>Η τελευταία αναλαμπή. Η κωνσταντινουπολίτικη ρωμηοσύνη στα χρόνια 1948-1955</i> , Αθήνα 1996
	Βρυώνης Σ. , <i>Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955</i> , Αθήνα 2007
	Armaoğlu F.H. , <i>Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları</i> (1963), Ankara 1963
	Torun Ş. , <i>Türkiye İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu</i> , İstanbul 1965
	Zürcher E.J. , <i>Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας</i> , Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, Κεχριώτης, Β. (μτφρ.)

Σεπτεμβριανά του 1955

	Bozarslan H. , <i>Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας</i> , Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2004, Οικονόμου, Μ. (μτφρ.)
	Χρηστίδης Χ. , <i>Τα Σεπτεμβριανά</i> , Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2000
	Dosdoğru H. , <i>6/7 Eylül Olayları</i> , İstanbul 1993
	Kılıçdere A. , "İzmir'de 6/7 Eylül Olayları", <i>Toplumsal Tarih</i> , 8, 1998, 34-41
	Αγγελετόπουλος Γ. , "Ο ελληνικός τύπος και τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955", Δρίνης, Γ. (επιμ.), <i>Σεπτεμβριανά 1955. Η «νύχτα των κρυστάλλων» του ελληνισμού της Πόλης</i> , Αθήνα 1998
	Karaca Z. , <i>6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler Fahri Çoker Arşivi</i> , İstanbul 2005
	Andrianopoulou K. , "İstanbul Rum Basımının Tepkisi ve 6-7 Eylül Olayları", <i>Tarih ve Toplum</i> , 237, Eylül 2003, 24-32
	Bora T. , "Ekalliyet Yılanları... Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar", Bora, T. (ed.), <i>Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4</i> , İstanbul 2002, 911-918
	Keyder Ç. , "Mısır Deneyiminin Işığında Türk Burjuvazisinin Kökeni", Keyder, Ç. (ed.), <i>Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne</i> , İstanbul 2003, 141-179
	Ridvan A., Hulya D. , <i>Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης</i> , Αθήνα 2004, Τοπτσόγλου, Γ. (μτφρ.)
	Moroni I. , "Soğuk Savaş ve sömürgecilik karşıtı hareket ışığında 6-7 Eylül olayları", <i>Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar</i> , 4, Φθινόπωρο 2006, 237-251
	Türker O. , "6-7 Eylül Olaylarının İstanbul Rum Basımındaki Yankıları", <i>Tarih ve Toplum</i> , 177, 1998, 13-15
	Benlisoy F. , "6-7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", <i>Toplumsal Tarih</i> , 81, Σεπτέμβριος 2000, 28-38